

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

Κείμενα και μελέτες της Κρητικής Ιστορίας

ΕΤΗΣΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ * 2019 * ΤΟΜΟΣ ΛΘ'

Ο Κρητικός Πόλεμος (1645-1669)

Όψεις του πολέμου στον χώρο και τον χρόνο

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Στέφανος Κακλαμάνης

Cretica Chronica

TEXTS AND STUDIES ON CRETAN HISTORY • PUBLISHED ANNUALLY BY THE SOCIETY
OF CRETAN HISTORICAL STUDIES • VOL. 39, 2019

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Κείμενα και μελέτες της Κρητικής Ιστορίας

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ * 2019 * ΤΟΜΟΣ ΛΘ΄

Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος (1645-1669)

*Ὅψεις τοῦ πολέμου
στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο*

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Στέφανος Κακλαμάνης

ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ηράκλειο 2019

Διευθυντής
Αλέξης Καλοκαιρινός

Συντακτική επιτροπή (μέλη του Δ.Σ. της Ε.Κ.Ι.Μ.)

Αργυρή Γαλενιανού, Εύα Γραμματικάκη, Αλέξης Καλοκαιρινός,
Κλαίρη Μιτσοτάκη, Γεωργία Μοσχόβη, Γιώργος Νικολακάκης,
Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη

Επιστημονική επιτροπή

Χαράλαμπος Γάσπαρης, Όλγα Γκράτζιου, Θεοχάρης Δετοράκης, Μανώλης Δρακάκης,
Ελισάβετ Ζαχαριάδου, Ελευθερία Ζέη, Στέφανος Κακλαμάνης, Κάλλια Καλλιτάκη,
Κατερίνα Κόπακα, Γιάννης Μαυρομάτης, Σωκράτης Πετμεζάς, Αλέξης Πολίτης,
Νίκος Σταμπολίδης, Χριστίνα Τσιγωνάκη, Άγγελος Χανιώτης,
Νίκος Χατζηνικολάου, Alfred Vincent

Επιμέλεια θεματικού τόμου: Στέφανος Κακλαμάνης

Εκδοτική φροντίδα
Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη

Τυπογραφική επιμέλεια
Ευδοξία Μπινοπούλου

Σχεδίαση εξωφύλλου
Δημήτρης Καλοκύρης

Εκτύπωση: ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ ΑΒΕΕ

© Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών

Ιστορικό Μουσείο Κρήτης

Οίκος Ανδρέου & Μαρίας Καλοκαιρινού

Σοφοκλή Βενιζέλου 27 / Λυσιμάχου Καλοκαιρινού 7

71202 Ηράκλειο, Κρήτη

Τηλ.: 2810 283219, 2810 288708 / Fax: 2810 283754

e-mail: cretica.chronica@ekim.gr

Οι οδηγίες προς τους συγγραφείς για τη συστηματοποίηση της μορφής των άρθρων
που υποβάλλουν στο περιοδικό παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα:

www.historical-museum.gr

Formatting guidelines for contributors to the journal can be found at:

www.historical-museum.gr

ISSN: 0454-5206

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Προλογικό σημείωμα του Δ.Σ. της Ε.Κ.Ι.Μ.</i>	9
<i>Πρόλογος του Στέφανου Κακλαμάνη</i>	11
ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ	
Καλοί χριστιανοί αλλά απρόθυμοι σύμμαχοι: ή αγγλική πολιτική κατά τὸν Κρητικὸ Πόλεμο	15
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	
Ἡ Ὁλλανδία καὶ ὁ Κρητικὸς Πόλεμος	29
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΥΡΟΣ	
Ὁθωμανικὴ πολιτικὴ σκέψη καὶ ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱατρικὴ τὴν παραμονὴ καὶ τὴν ἐπαύριο τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου	47
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ	
Μὲ τοὺς Ὁθωμανοὺς καὶ τοὺς ἰησουίτες ante portas: ὁ Γεράσιμος Βλάχος στὰ χρόνια τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου	69
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΡΑΔΟΥΛΑΚΗΣ	
Ἀπηχήσεις τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου στὸ πρῶμο κήρυγμα τοῦ Γεράσιμου Βλάχου. Ὁ κώδικας BAR ms. gr. 889 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας	163
ΕΙΡΗΝΗ ΓΕΡΓΑΤΣΟΥΛΗ	
Θεόδωρου Μοντσελέξε <i>Ἀνδραγαθία τοῦ Λαζάρου Μοτσενίγου</i> (1657) ...	217
ΗΛΙΑΣ ΚΟΛΟΒΟΣ	
Στὰ μετόπισθεν τῶν πολιορκητῶν τοῦ Χάνδακα: ή «πολεμικὴ ἀνταπόκριση» τοῦ Ἑβλιᾶ Τσελεμπή	357
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΤΟΥΡΑΪΤΗ	
Ἡ γυναίκα τοῦ Χάνδακα: τερατογονία, φύλο καὶ ἔντυπες εἰδήσεις στὸν ἀπόηχο τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου	381

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΤΖΙΒΑΡΑ

Σπουδές και πτυχία στα χρόνια του πολέμου και της προσφυγιάς:
οί Κρήτες φοιτητές στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβας 409

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ

Ἑκκκληση ἑνὸς Κρητικοῦ σπουδαστῆ τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰώνα
γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῆς «Ἑλλάδας» 467

ΣΠΥΡΟΣ ΧΡ. ΚΑΡΥΔΗΣ

Κρήτες κληρικοὶ στὴν Κέρκυρα «μετὰ τὴν ἀνάλωσιν
τῆς θλιβεραῆς Κρήτης» 483

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΜΠΟΥΡΑΗΣ

Ἱστοριογραφικὲς προσλήψεις τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου καὶ γενικὰ
τῶν βενετοτουρκικῶν συγκρούσεων: ἀπὸ τοὺς φιλέλληνες
ἱστοριογράφους τῆς δεκαετίας τοῦ 1820 στὸν Κωνσταντῖνο
Παπαρρηγόπουλο 527

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η ιστορία του Βενετοκρητικού Πολέμου και η μακρόχρονη πολιορκία της πόλης του Χάνδακα κατά τον 17ο αιώνα έχουν συγκεντρώσει το διεθνές ερευνητικό ενδιαφέρον, προσανατολισμένο κυρίως στις στρατιωτικές επιχειρήσεις και στη στρατηγική των εμπόλεμων κρατών, καθώς και στην ευρωπαϊκή διπλωματία. Παράλληλα, μελέτες Ελλήνων ερευνητών εστίασαν περισσότερο στις απηχήσεις του πολέμου στον τομέα της λογοτεχνίας και αποτυπώθηκαν στο επιστημονικό σύμπόσιο «Ο Κρητικός Πόλεμος. Από τη Χαρτογραφία στη Λογοτεχνία», το οποίο οργάνωσε η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών το 2006. Οι ανακοινώσεις του Συμποσίου εκδόθηκαν από την Ε.Κ.Ι.Μ. το 2008 με τίτλο «Ο Κρητικός Πόλεμος. Από την Ιστορία στη Λογοτεχνία».

Σήμερα, ύστερα από 350 χρόνια και με αφορμή το ιστορικό γεγονός του τέλους της βενετικής κατάκτησης, θεωρήσαμε ωφέλιμο να συζητήσουμε ξανά θέματα του Κρητικού Πολέμου, δίδοντας έμφαση σε διαφορετικές όψεις της κοινωνίας της εποχής και με βάση τις μεθόδους και τα πορίσματα της διαρκώς εξελισσόμενης επιστήμης της Ιστορίας. Η ένταξη του τόμου στο επιστημονικό περιοδικό μας, τα *Κρητικά Χρονικά*, ως τόμος ΛΘ' (2019), απηχεί τη θέλησή μας το περιεχόμενο του τόμου να έχει τη μεγαλύτερη δυνατή διάδοση, αφού το περιοδικό διακινείται σε όλα τα ελληνικά πανεπιστήμια, σε πολλά πανεπιστημιακά ιδρύματα του εξωτερικού, καθώς και σε ερευνητικά ιδρύματα και σε βιβλιοθήκες, τόσο εντός όσο και εκτός της χώρας μας.

Το δύσκολο και βαρύ έργο της αναζήτησης των κατάλληλων συνεργατών, της επιλογής των κειμένων και της επιμέλειας του τόμου ανέλαβε ο ακαταπόνητος συνεργάτης και μέλος της Ε.Κ.Ι.Μ. καθηγητής κ. Στέφανος Κακλαμάνης. Ευχαριστούμε θερμά τους συγγραφείς των κειμένων και τους συντελεστές της έκδοσης, και εκφράζουμε την ευγνωμοσύνη μας στον φίλο Στέφανο Κακλαμάνη, τόσο για την ανιδιοτελή προθυμία του στην ανάληψη του έργου όσο και για το αποτέλεσμα της προσπάθειας.

Το Δ.Σ. της Ε.Κ.Ι.Μ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐνδεκα χρόνια μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ συλλογικοῦ τόμου *Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος. Ἀπὸ τὴν ἱστορία στὴ λογοτεχνία*, σὲ ἐπιμέλεια τοῦ ὑπογράφοντος, ἀπὸ τὴν Ἑταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν (Ἡράκλειο 2008, 242 σσ.), ἕνας δεῦτερος τόμος ἔρχεται νὰ συνεχίσει καὶ νὰ συμπληρώσει τὴν πολυπρισματικὴ θεματικὴ του μὲ δώδεκα μελέτες ποὺ ἐστιάζουν σὲ πρόσωπα, γεγονότα καὶ θέματα τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου (1645-1669), προσφέροντας νέες ὄψεις του στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο. Ἐξαρχῆς, οἱ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις στὴν Κρήτη, στὸ Αἰγαῖο Πέλαγος καὶ στὶς Δαλματικὲς Ἀκτὲς ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὴ στενὴ θεματικὴ τῆς ἐκδοτικῆς αὐτῆς πρωτοβουλίας. Στὴ θέση τους προκρίθηκαν ἄλλες, ὅχι λιγότερο σημαντικές, δράσεις τῶν δύο ἐμπόλεμων πλευρῶν, καθὼς καὶ προσωπικότητες ποὺ εἴτε διακρίθηκαν στὴν πρώτη γραμμὴ τοῦ ἀγῶνα στὴν ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα εἴτε διαχειρίστηκαν στὰ μετόπισθεν τὶς ἔγνοιες καὶ τὶς ἀγωνίες τῶν προσφύγων. Μὲ προνομιακὸ ὑλικὸ τὰ λογοτεχνικὰ καὶ γραμματειακὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς –ἀλλὰ καὶ ἀρχαιακὲς εἰδήσεις– παρουσιάζονται οἱ δράσεις ἐπὶ πόντων προσώπων καὶ οἱ ἀγωνίες τους μπροστὰ στὶς δυσκολίες ποὺ κλήθηκαν νὰ ἀντιμετωπίσουν, ἄλλοτε πολέμωντας μὲ τὸ ξίφος γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν τὸν τόπο τους καὶ ἄλλοτε καθοδηγώντας μὲ τὸν λόγο καὶ τὴν πένα τὶς χειμαζόμενες ψυχὲς τῶν συμπατριωτῶν τους ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τους. Πρόκειται γιὰ ἀντιπροσωπευτικὲς μορφὲς μιᾶς κατακερματισμένης ἐποχῆς σὰν τὸν ταραγμένο 17ο αἰῶνα, στὴ σκέψη καὶ στὴ δράση τῶν ὁποίων ἀποτυπώνονταν ὅλο τὸ δράμα τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης στὴν ἐμπόλεμη ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Ὁθωμανοὶ καὶ χριστιανοί, δύο διαφορετικοὶ κόσμοι, συμβίωναν ἐκατέρωθεν τῶν τευχῶν τοῦ Χάνδακα σχεδιάζοντας ὁ ἕνας τὴν ἐξουθένωση καὶ τὸν ἀφανισμό τοῦ ἄλλου. Τὸ διεθνὲς ἐνδιαφέρον ποὺ ἀναπτύχθηκε μετὰ τὴ συνθήκη τῆς Βεσφαλίας (1648) γιὰ τὸν Κρητικὸ Πόλεμο ἐκδηλώθηκε στὸ πλαίσιο τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀπὸ τὸ ἀγγλικό, τὸ γαλλικὸ καὶ τὸ ὀλλανδικὸ ἐμπόριο, καὶ διατηρήθηκε ζωντανὸ ὥς τὶς ὕστατες ὥρες τῆς ἀντίστασης τοῦ Χάνδακα χάρις στὶς ἀγωνιώδεις προσπάθειες τῆς Βενετίας νὰ συγκινήσει τὸν χριστιανικὸ κόσμον τῆς Δύσης καὶ τοῦ Βορρᾶ προκειμένου νὰ τὸν

έμπλέξει σὲ πόλεμο κατὰ τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ κυκλοφοροῦσαν σὲ ὅλες τὶς εὐρωπαϊκὲς γλώσσες ἔντυπα φυλλάδια (anvisi), μὲ ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὸ μέτωπο καὶ μὲ κάθε λογῆς εἰδήσεις γιὰ παράδοξα καὶ σηματοδοκὰ συμβάντα, τὰ ὁποῖα πληροφοροῦσαν τὸ κοινὸ γιὰ τὴν πορεία τοῦ πολέμου, ἐπηρέαζαν τὸν ψυχισμό του καὶ διαμόρφωναν εὐνοϊκὸ κλίμα γιὰ τὴν ὑποστήριξη μιᾶς πολιτείας ποὺ ἔμενε σταθερὰ προσανατολισμένη στὴν ὑπεράσπιση τῆς χριστιανοσύνης. Μαρτυρίες ὅπως αὐτὲς διαιώνιζαν τὸν φόβο καὶ συντηροῦσαν τὶς ἐσχατολογικὲς ἰδέες τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν Ὄθωμανῶν γιὰ τὴν παρακμὴ καὶ τὴν πτώση μοναρχιῶν, τὴ διάλυση κρατικῶν ὀργανισμῶν καὶ τὴν ἐπικείμενη Συντέλεια τοῦ κόσμου. Πρόκειται γιὰ ὅψεις ἐνὸς πολέμου ποὺ σχηματίζονταν μακριὰ ἀπὸ τὰ μέτωπα τοῦ πολέμου καὶ ἐπηρέαζαν βαθιὰ τὶς μελλοντικὲς τύχες τῶν δύο βασικῶν πρωταγωνιστῶν του.

Μία ἀκόμα θεματικὴ ἀφορὰ τὴν πρόσληψη τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἱστοριογραφία τοῦ 19ου αἰώνα. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ἡ ἱστοριογραφία, στραμμένη πρὸς τὰ περασμένα, κλήθηκε νὰ προσδιορίσει, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ζητημάτων, καὶ τὴν ἰδεολογικὴ ταυτότητα τοῦ πολέμου αὐτοῦ καὶ νὰ τὸν ἐντάξει ὀργανικὰ στὸ μεγάλο ἀφήγημα τοῦ ἀντιστασιακοῦ πνεύματος ποὺ διέκρινε τὸν μεταβυζαντινὸ ἑλληνισμό καὶ τὸν ὁδήγησε στὴν Ἐπανάσταση καὶ στὴν Ἀνεξαρτησία.

Οἱ ὅψεις αὐτές, ἂν τὶς μεγεθύνουμε ὥς τὰ ἔσχατα ὅριά τους, περιγράφουν μὲ μοναδικὴ ἐνάργεια τὶς πιὸ ἐνδεικτικὲς, τὶς πιὸ συναρπαστικὲς καὶ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες πτυχὲς τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου. Ὁ ἐμπλουτισμὸς τους μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ μὲ τὴ χρήση νέων ἐρμηνευτικῶν μεθόδων εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ ἀναδείξει καὶ πολλὰς ἄλλες πλευρὰς τοῦ πολέμου αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπιπτώσεών του στὴν εὐρύτερη ζώνη τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Ἔτσι προχωροῦμε σταδιακὰ στὴ χαρτογράφηση ἐνὸς τόσο πολυσύνθετου γεγονότος, ἢ τελευταία πράξη τοῦ ὁποίου μπορεῖ νὰ τελείωσε πρὶν ἀπὸ τριακόσια πενήντα χρόνια, ἀλλὰ οἱ συνέπειές του καθορίζουν ὥς σήμερα τὴ γεωπολιτικὴ σημασία τῆς Κρήτης στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ

